

УДК 343.575(497.11)"193"(093.2)
339.194:613.83(497.11)"193"(093.2)

DOI <https://doi.org/10.31212/zradova.16.transnac.jov.101-122>

ВЛАДАН ЈОВАНОВИЋ

Београд у међународној мрежи кријумчара опијата 1931–1941.

Апстракт: У раду је посредством разноврсне архивске грађе приказано ширење транснационалне мреже за илегалну производњу и транспорт опијата из/преко Београда у САД, средњу и западну Европу. Имајући у виду политички, економски и саобраћајни значај Београда, те друштвену трансформацију града у годинама светске економске кризе и појачаних миграција, реконструисани су главни социјални актери кријумчарске мреже која је до краја 30-их година 20. века прекрила балкански простор.

Кључне речи: Београд, Краљевина Југославија, опојне дроге, међународни криминал, кријумчарење

Кретање људи, идеја, технологија и институција преко националних граница део је својеврсних глобализационих процеса којима су национално хомогенизована европска друштва била изложена у деценији иза Првог светског рата. Међутим, детерминисаност националних граница у доба консолидације версајског поретка постала је упитна под утицајем међународних корпорација, различитих форми културних повезивања и размене, интернационалних синдикалних и политичких покрета те развоја наднационалних институција попут Друштва народа, међународне криминалистичке полиције (Интерпола) или великих мул-

тинационалних саобраћајних компанија које су увелико покривале сувоземне трасе од Истанбула до Париза, као и поморске путеве из Медитерана ка америчким пристаништима.

За разлику од компаративне историје која трага за сличностима и разликама одређених историјских јединица, у овом тексту ћемо покушати да укажемо на преплитања која су наступила као последица помануће глобализације, појачаних трансационалних миграција и културних трансфера. Без намере да улазимо у генерализације и „асиметрична поређења“,¹ покушаћемо да трагом својих примарних истраживања проблемски и просторно контекстуализујемо феномен кријумчарења опијата и укажемо на међузависности у којима је југословенска држава постала претесан, готово ирелевантан оквир за изучавање проблема. Са тим у вези, било је неопходно указати на улогу друштвеног умрежавања људи различитог етничког порекла, разнородне културне и верске традиције, које се одвијало изван конвенционалне „етничке замке“, због чега су међуљудски односи постали базични елемент организованог криминала.² На необичан начин, европски и балкански кријумчари су још 30-их година пркосили духу времена у коме су национални и политички идентитети били незаобилазан друштвени оријентир.³ Томе су погодовали саобраћајна експанзија и појачано кретање људи, робе и идеја, што ће бити у фокусу овог рада.

Између Беча и Истанбула: плетење мреже

У годинама иза Првог светског рата контролна тела Друштва народа су посредством опијумске конвенције (1925) појачала надзор над извозним активностима европских фармацеутских фабрика које су, због могућности вишеструке зараде, извоз препарата опијума (кодеина, морфина, хероина) учиниле нетранспарентним. Тако су и кријумчарске организације у зонама јаке прерађивачке индустрије почеле да се крајем 20-их измештају из Базела, Париза и Беча ка истоку. У Паризу је делова-

1 Heinz Gerhard-Haupt, Jurgen Kocka, „Comparison and Beyond: Traditions, Scope, and Perspectives of Comparative History”, *Comparative and Transnational History. Central European Approaches and New Perspectives*, eds Heinz Gerhard-Haupt, Jurgen Kocka, (New York-Oxford: Berghahn Books, 2009), 2–3.

2 Jeffrey Scott McIlwain, „Organized crime: A social network approach”, *Crime, Law & Social Change*, No. 32 (1999), 304–309.

3 Тако успостављени „хоризонтални картели“ били су ефикасни чак и у ратним условима током којих су представници зараћених нација неретко сарађивали у кријумчарењу опијата. Миша Глени, *Мекмафија: криминал без граница*, (Београд: Samizdat B92, 2008), 34, 51, 57.

ла кријумчарска организација Елија Елиопулоса, Луја Лиона и Јосифа „Јудела“ Раскина која је посредством корзиканске мафије транспортовала опијате из Марсеја у САД и на Далеки исток. По распаду Хабзбуршке монархије и Беч је под приливом имиграната израстао у центар нарко-синдиката Јевреја који су се доселили из Русије, Пољске и Палестине и веома брзо разгранали своје дистрибутерске мреже и преко Атлантика.⁴

Поред Централног обавештајног бироа у Каиру и Федералног бироа за наркотику у Вашингтону, сузбијањем илегалних путева дроге током 20-их бавили су се Међународна криминалистичка комисија у Бечу (Интерпол) и Криминалистички институт у Грацу.⁵ Средином 30-их при америчкој амбасади у Паризу отворена је канцеларија са педесетак агената задужених за праћење европских кријумчарских канала. Двојица представника „париске канцеларије“ – финансијски аташе Бернард Вејт и њему потчињени Семјуел Брамер били су задужени за праћење ситуације на Балкану па су током 1938. у више наврата посетили Софију и Београд.⁶

Као водећи извозник сировог опијума који је игнорисао две рестриктивне опијумске конвенције Друштва народа, Турска је крајем 20-их постала нови центар за илегалну прераду опијума. Ипак, услед честих акција агената Централног обавештајног бироа за наркотику, дошло је до поновне селидбе фабрика дроге са Босфора ка западу, овога пута у Бугарску. Доминација парламентарних механизма ВМРО и суспензија бугарске власти у западној Бугарској, као и протекција коју је прерађивач и шверцер дроге Методи Лазов уживао код свог шурака, начелника бугарског генералштаба, чинили су овај крај уз границу са Југославијом погодном локацијом за трансфер илегалних турских постројења. Почетком 30-их Саветодавна опијумска комисија Друштва народа означила је рад бугарских фабрика као „глобалну претњу“ коју треба хитно уклонити.⁷

За то време, суседна Југославија је, захваљујући погодним геоклиматским условима у Повардарју, производила првокласни медицин-

4 Alan A. Block, „European Drug Traffic and Traffickers between the Wars: The Policy of Suppression and its Consequences“, *Journal of Social History*, vol. 23/2 (Winter 1989), 323–327. - Прва успешна акција пресецања кријумчарског ланца у Бечу из 1919. била је најава „рата против дроге“ који ће крајем наредне деценије преузети органи Друштва народа. Криминолог Алан Блок је приметио да су на „дрним листама“ кријумчара дроге које је публиковало Друштво народа доминирали припадници „талентованих трговачких нација“, односно источноевропских Јевреја, Јермена и Грка.

5 *Policija. Stručno-popularni list*, br. 5–6, mart 1928, 231–234.

6 Vladan Jovanović, „Jugoslavensko-američka opijumska suradnja 1929.–1941. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 50, br. 1/2018, 52.

7 Vladan Jovanović, „Balkans in the spotlight: drug factories in Bulgaria 1932–1937“, *Balkanistic Forum*, vol. 2/2018, (Blagoevgrad, 2018), 80–81.

ски опијум, добијен са непрегледних поља белог мака. Готово сав извоз ове сировине ишао је немачким, француским и швајцарским прерађивачима до 1928. када су почеле да га откупљују две америчке фармацеутске фабрике.⁸ Откуп сировог опијума од произвођача у Вардарској Македонији био је деценијама у рукама солунске породице Шалом, све до 1932. године. Тада је Југославија основала Привилеговано акционарско друштво за извоз земаљских производа (ПРИЗАД) у чијој је надлежности био и опијум. Дотадашња „слободна опијумска трговина“⁹ и недостатак правних прописа водили су кријумчарењу великих размера, чему је погодувао општи контекст обележен светском економском кризом. Ситуацију су погоршавале и афере веледрогерија које су се бавиле увозом и дистрибуцијом лекова из Француске.¹⁰

Са друге стране, необученост и корумпираност дела царинског особља довели су до експанзије кријумчарења сировог опијума бродовима преко Дунава. То што је Београд био повезан железничким линијама са најважнијим европским центрима за прераду опијума – Истанбулом, Бечом, Паризом, Базелом, Остендеом, Берлином и Прагом, такође је погодувало развоју илегалних канала којима је кријумчарена дрога. Поред трговине дериватима опијума, у Краљевину СХС је кријумчарен и кокаин из Аустрије на путу за исток.¹¹

Као средиште уједињене мултиетничке државе Београд је привлачио становништво из других југословенских крајева, премда је важио за један од најскупљих градова у Европи.¹² За свега десет година његово становништво се удвостручило, а град се и просторно развијао

8 Jovanović, „Jugoslavensko-američka opijumska suradnja“, 39.

9 АЈ, Фонд Централна управа за трговински промет са иностранством (77), фасц. 25, арх. јед. 67, Министарство трговине и индустрије Краљевине СХС Централној управи за трговински промет са иностранством, бр. 3233, 19. 2. 1920. - Тако је фебруара 1920. београдско трговачко предузеће *Лазар М. Крстић и Комп.* преко шефа своје пословнице у Бечу затражило дозволу од државних органа за извоз читавих 50 тона сировог опијума у Беч. У питању је била количина која је незнатно превазилазила просечну годишњу продукцију опијума у Краљевини СХС.

10 Andreja Delini, *Stanje farmacije u Srbiji između dva svetska rata*, (Beograd: Srbolek, 1967), 73–74. - Милан Мишковић, власник водеће југословенске веледрогерије *Мишковић и Комп.* из Београда, оптужен је да је у својству председника Савеза дрогериста-гросиста прекршио Уредбу о картелима заједно са француским трговцем Норбером Мопуаном де Ванделом и још тројицом фармацеутских заступника из Румуније (Давид Херсковици, Ејзиг Рабиновици, Андрија Мариновици).

11 Владан Јовановић, „Илегални путеви југословенског опијума између два светска рата“, *Годишњак за друштвену историју* 3/2016, 80; М. В. „Kokain, njegovi tragovi i njegove žrtve“, *Policija. Stručno-popularni list*, br. 7–8, april 1928, 319–322.

12 Бојана Поповић, *Мода у Београду 1918–1941*, (Београд: Музеј примењене уметности, 2000), 15.

остављајући снажне утиске на стране дописнике, затечене упадљивим контрастима оријенталних и модерних садржаја. Почетком 20-их година Београд се развијао претежно под утицајем „париског духа“ који су афирмисали српски повратници из Француске, избегли током Првог светског рата.¹³

Упоредо са израстањем Београда у европску варош расла је и стопа криминала у који су све чешће били уплетени страни држављани.¹⁴ Око железничке станице се још од почетка 20. века скупљало доста „сумњивог света“, нарочито око агенција иностраних паробродских друштава које су ораганизовале иселјавање у Америку. Видинска улица је била позната по „домовима толерисане проституције“ и коцкарницама, а ово „легло разврата“ је обуздано тек пошто се Стојан Протић доселио у комшилук.¹⁵ На лошем гласу било је и десетак „американских барова“ у којима су се проводили странци, новинари и дипломате.¹⁶

Осим цветања разних врста криминала, у првој деценији иза Првог светског рата годишњи број самоубистава се учетворостручио, при чему је забележен пораст броја тровања опијатима, првенствено морфином.¹⁷ У новинским чланцима *Политике* пораст броја опиомана и „гангстера“ који су трговали дрогом представљен је као израз модернизације Београда, док су за узрочнике „епидемије“ уживања кокаина и опијума означени руски емигранти и „обесни београдски синови што

13 Радина Вучетић-Младеновић, *Европа на Калемегдану. „Цвијета Зузорић“ и културни живот Београда 1918–1941*, (Београд: ИНИС, 2003), 16–20.

14 *Полицијски гласник. Службени орган Министарства унутрашњих послова*: бр. 551, 7. 6. 1930, 156; бр. 552, 18. 6. 1930, 163; бр. 664, 20. 1. 1933, 6; бр. 682, 31. 12. 1933, 151; бр. 685, 21. 2. 1934, 20. - Жак Заров, шофер из Њујорка, био је на потерници због убиства жандарма у Београду. Због „разбојништва у друштву“ Техничка полиција Управе града Београда је трагала за Бруном Цимером из Луксембурга. По вишим друштвеним круговима Београда „оперисао“ је полиглота Чарлс-Карлос Скот Лопез, „варалица“ из Буенос Аиреса. Крадљивац накита Фердинанд Лустиг је стигао у Београд из Будимпеште и представљао се као Јозеф Кун са југословенским пасошем. Међу лицима са потерница био је доктор права, филозофије и технике Мирослав Фелер Фриц који се бавио финансијским преварама.

15 Милан Јовановић-Стојимировић, *Силуете старог Београда*, (Београд: Просвета, 2008), 53, 78.

16 Ranka Gašić, *Beograd u hodu ka Evropi. Kulturni uticaji Britanije i Nemačke na beogradsku elitu 1918–1941*, (Beograd: ISI, 2005), 132.

17 Milovan M. Milovanović, „Statistika samoubistava u Beogradu od 1. 1. 1919. do 1. 1. 1929. god.“, *Policija. Stručno-popularni list*, br. 9–10, мај 1929, 422–423. - Међу жртвама је било најмање рођених Београђана: око половина је била родом из унутрашњости Србије и „Јужне Србије“, а међу страним држављанима који су у Београду починили самоубиство половину су чиниле руске избеглице мушког пола. Највише самоубица било је међу радницима, домаћицама и војним лицима, док је најчешћи вид самоубиства било тровање натријумхидратом и морфином.

рат проведоше на Монмартру¹⁸. У све популарнијим клубовима-коцкарницама попут *Џокеј-клуба* или подрума хотела *Балкан* окупљали су се припадници београдске елите и дипломатског кора. Најпознатије место овог типа било је *Код Самарканда* које су држали руски емигранти. Власник ноћног клуба са „јазбином пушача опијума“ у Дечанској улици био је руски емигрант Алексеј Толберов док је главни пословођа био његов сународник Александар Полстрен. Током једне полицијске рације обојица су ухапшени а заплењена је већа количина опијума, хашиша и морфијума за које се веровало да потичу од кондуктера који су возовима путовали између Париза и Цариграда. У недостатку чврстих доказа полиција је спекулисала да „иза свега стоји совјетска обавештајна служба“. Откривен је и списак од преко 800 чланова овог клуба „махом из наших кругова, те није ни чудо да је истрага после 25 дана обустављена, а сви похапшени пуштени на слободу!“¹⁹

Београдска полиција и успон организације Јосифа Раскина

У тако сложеним околностима донета је 1930. Уредба о устројству и делокругу Управе града Београда, којом су јој на располагање стављене полиција, жандармеријски пук и ескадрон коњичке жандармерије. Градско подручје било је подељено на 14 полицијских квартова, чије су старешине дневно извештавале управника града о ситуацији.²⁰ До измена у организацији Управе града Београда дошло је 1934. када су полицији припале додатне обавезе из Закона о радњама. Од проглашења шестојануарске диктатуре, доминантни део градске управе било је Одељење опште полиције са својим антикомунистичким одсеком, које се бавило сузбијањем „антидржавних елемената“.²¹ Поред тога, градска

18 Педа Ј. Марковић, *Београд и Европа 1918–1941. Европски утицаји на процес модернизације Београда*, (Београд: Савремена администрација, 1992), 110–111.

19 Димитрије М. Кнежев, *Београд наше младости. Записи о Београду 1918–1941*, (Чикаго, 1987), 266–267. „Претресом је пронађен у сефовима и мањим закључаним сточићима нажит велике вредности, који су појединци залагали после изгубљених игри на рулету. Но, полиција је пошла и даље и иза једних малих, тајних врата пронашла одлично уређену пушионицу опијума, где су пушачи оба пола, изваљени на софама и отоманима, блудили у екстази“.

20 Бранислав Божовић, *Београд између два светска рата. Управа града Београда 1918–1941*, (Београд: Историјски архив Београда, 1995), 158–159, 171–172. - Уз Комесаријат железничке полиције и Комесаријат ваздушног пристаништа, постојао је и Комесаријат паробродске полиције задужен за контролу токова Саве и Дунава, од врха Аде Циганлије до ушћа Мирјевске реке у Дунав и земунског пристаништа, укључујући и обални појас од 250 метара.

21 *Исто*, 163–165.

полиција се бавила и контролом страних држављана, којих је 1931. у Београду било 27.000, од чега 18.000 руских емиграната (67%).²²

Суочена са приливом странаца и изазовима новог времена, управа београдске полиције је од 1930. почела да шаље своје функционере на усавршавање у Париз, Беч, Лондон и Берлин. Међу првима су послати Душан Филиповић и Милан Аћимовић, који ће се после 1934. и сами наћи на челу градске управе. Као шеф Одељења опште полиције Аћимовић је водио главну реч у прогону комуниста и студената а од 1935. београдску полицију је потпуно отворио немачким обавештајним службама. Почетком 1937. при Министарству унутрашњих послова образован је Одсек међународне полиције, чији је задатак била сарадња са националним полицијским центрима и надлештвима међународних полицијских тела.²³

Веома брзо, полиција је успела да стави у своју службу неколико активних кријумчара дроге. Тако је агенту београдске полиције Максиму Белићу, специјализованом за борбу против кријумчара опијата, у акцијама асистирао „познати шверцер опијума“ и руски емигрант Михаил Стамбуровски.²⁴ Пре него што је постао полицијски доушник, Стамбуровски је био „београдска веза“ хемијског инжењера Јосифа Раскина, једног од руководиоца париске кријумчарске организације, захваљујући коме се и Београд први пут нашао у контексту транснационалног криминала.²⁵

Наиме, у јуну 1931. немачки пароброд *Милвоки* упловио је у њујоршку луку са 17 сандука опијата у власништву београдске фирме *Кандра & Комп.* У питању је било фиктивно предузеће Јосифа Раскина које се снабдевало дрогом из његове истанбулске фабрике *Теткаш*. Пошто су запленили дрогу, агенти америчког Федералног бироа за наркотику су у сарадњи са полицијом у Хамбургу покренули истрагу о власнику пошиљке.²⁶ Овај руски емигрант (или „пољски Јеврејин“ како је писао мадридски дневник *Луз*) живео је на релацији између Истанбула, Беча, Берлина и Париза а Интерпол је о томе извештавао и београдску поли-

22 *Almanah Kraljevine Jugoslavije*, sv. 5, 1937/38, 34–36.

23 Највећи део свог студијског боравка у Немачкој Аћимовић је провео у експерименталном полицијском центру у Магдебургу у коме су тестирана нова решења за реформу полицијске службе и њено саобраћавање модерним изазовима, попут борбе против кријумчарења наркотику (Божовић, *н. д.*, 153–155, 214–220, 230–231).

24 *AJ*, 159–36–23/XI, Одељење Јавне безбедности МУП-у, II, бр. 34089, 6. 12. 1937.

25 *Block*, *n. d.*, 326–327.

26 Фиктивно предузеће *Кандра & Комп.* било је регистровано на адреси Народне банке Југославије (Цара Лазара 8). Више о *Афери Милвоки*: Јовановић, „Jugoslavensko-američka oriјumска suradnja“, 43–44.

цију.²⁷ Иначе, Раскин је претходно живео у Берлину и Бечу, одакле је про-теран 1933. када је забележена његова посета Београду.²⁸

Саветодавна опијумска комисија Друштва народа била је упо-зната са увозом великих количина опојних дрога из Раскинове истан-булске фабрике у Југославију. Након упада у стан Стамбуровског бео-градска полиција је разоткрила читаву Раскинову организацију која је 1931. преко Павла Авчењикова, руског избеглице запосленог у архиви Министарства социјалне политике и народног здравља, долазила до фалсификованих увозних дозвола.²⁹ Приликом пресецања транспорта морфијума и опијума за Хамбург 1932. београдска полиција је ухапсила Стамбуровског, који је тада признао да је био посредник између Раски-на, чехословачких шверцера и берлинског трговца Михаила Шнејерсо-на, главног кријумчара опојних дрога на Далеки исток.³⁰

Захваљујући активностима међународних шверцерских орга-низација из Беча, Париза, Марсеја и Њујорка талас илегалне тргови-не опијатима преплавио је Југославију. Широм Краљевине откривене су примитивне инсталације за прераду опијума, а највише у Београду, који је постао центар нелегалне фабрикације и кријумчарења у ино-странство. Набавком сировог македонског опијума бавили су се махом југословенски држављани, док су откуп прерађеног опијума у Београ-ду и пренос преко границе били у рукама странаца.³¹ Ситуацију је компликовала скопска фабрика алкалоида, која је легално производила хе-роин али је прикривене вишкове пласирала на илегално тржиште. Тако је јула 1938. у свом стану у Београду ухапшен и власник скопске фабри-ке Софроније Огњановић са 10 кг хероина намењеног француском куп-

27 *Полицјски гласник* је 11. јуна 1933. донео чланак о „француском“ трговцу дрогом Жаку Раскину и његовим везама са бугарском фабриком опијата Методија Лазова. Том приликом је поменут и његов пословни партнер, перуански дипломата Карлос Фернандез Бакула који је крајем 1931. саслушаван пред државним тужилаштвом у Њујорку поводом шверца дроге и веза са Раскином. Интерпол је београдској полицији скренуо пажњу на ову двојицу кријумчара за које се претпостављало да су се на својој траси од Софије ка Хамбургу задржавали у Београду (Јовановић, „Илегални путеви“, 80–81).

28 Ryan Gingeras, *Heroin, Organized Crime, and the Making of Modern Turkey*, (New York: Oxford University Press), 67–68.

29 Јовановић, „Илегални путеви“, 81–82. - Авчењиков је за награду од 12.000 дин. набављао бланко-дозволе за увоз морфијума, подносио их на потпис надређеном чиновнику а накнадно сам дописивао количину. Све дозволе су гласиле на Јосифовог брата Павла Раскина, хемијског инжењера са пребивалиштем у Истанбулу.

30 АЈ, 334–490–1573, Посланство Чехословачке у Београду за МИП, 30. 5. 1934; Одељење јавне безбедности МУП Краљевине Југославије Конзуларно-привредном одељењу МИП, 21. 6. 1934.

31 Јовановић, „Илегални путеви“, 82–83.

цу. Ислеђивао га је лично шеф београдске полиције Радомир Петровић, који је потом отпутовао у Париз и упознао америчке агенте Брамера и Вејта о читавом случају. Наиме, акцију хапшења осмислио је полицијски доушник Стамбуровски, док је Огњановић све време претио полицији својим „пријатељским везама“ са министрима, укључујући и председника владе Милана Стојадиновића.³²

Софија–Земун: сарадња породица Анави и Гаћеша

Поред тога што је служио као важно железничко чвориште западноевропске кријумчарске мреже, Београд је био и фреквентно место укрштања путева дроге који су водили из Турске и Бугарске ка средњој Европи. Ова веза је постала активна након забране деловања ВМРО у Бугарској и затварања велике фабрике хероина *Балкан продукт* Методија Лазова средином 1934. године.³³ Браћа Исак и Бењамин Анави, хемијски инжењери из Пловдива, били су кријумчари светске репутације чија је софијска лабораторија била део Лазовљеве фабрике а поседовали су и сопствено постројење за израду опијата у Неврокопу. Већ крајем 1934. они су у сарадњи са Лујем Лионом отворили сопствену фабрику у Паризу, центру организације која је транспортовала дрогу за САД.³⁴ Упоредо са тим, трудили су се да одрже уходане канале ка Чехословачкој и Хамбургу преко својих румунских и југословенских сарадника.

У извештају Политичког одељења МИП-а из октобра 1938. регистрована је директна сарадња браће Анави са земунском породицом Гаћеша, која се још од 1932. бавила илегалном трговином и прерадом опијума. У питању су били Раде Гаћеша и његов син Богдан, досељеници из Грачаца који су у Земуну држали стовариште пива. У почетку, Богдан и Раде су организовали транспорт дроге до хамбуршке фирме Ернеста Грубера, кога су месечно санбдевали са 100–150 кг сировог опијума, а који је у Београду паковала група Ђорђа Стојановића. Земунски шверцери су користили услуге суботичког шпедитера Марка Гутмана који је дрогу пребацивао из Југославије у Немачку. У сарадњи са Грубером и Исаком Анавијем, Богдан Гаћеша је у стоваришту свога оца направио малу фабрику за прераду опијума. Међутим, пошто се из фабрике ширио јак мирис хемикалија, она је убрзо демонтирана. Богдан је наставио

32 Владан Јовановић, „Скопска фабрика алкалоида браће Огњановић 1936–1945“, *Токови историје* 2/2018, 76–77.

33 ВМРО је преко Нове македонске банке имао већински удео у фабрици хероина *Балкан продукт* у Радомиру (Јовановић, „Balkans in the spotlight“, 78).

34 Њихова фабрика у Паризу је изгорела 1935. након подметнуте експлозије.

да тргује дрогом као посредник између „краља морфина“ Рихарда Лончара и Исака Анавија, коме је на београдској железничкој станици само током једне примопредаје уручио кофер са 10 кг морфина. Задовољан сарадњом, Анави је јануара 1938. поново допутовао у Земун и уговорио са породицом Гаћеша да се десет сандука сировог опијума пошаље у Белгију (преко Хамбурга), при чему је прва пошиљка од 80 кг била намењена Жану Маталону, јеврејском трговцу из Смирне који је у Марсеју и Барселони преузимао дрогу. Проблем је настао када је Богдан Гаћеша, у намери да изигра Анавија, пошиљку опијума напунио угљем а суботички шпедитер почео да оклева са слањем десет сандука опијума и још толико сандука шљива на договорену белгијску адресу. Анавију се ово отезање није допало па је из Софије послао свог „повереника“ Баруха Коена да заједно са Гаћешом припрети суботичком шпедитеру. По њиховом одласку, Гутман је пошиљку уместо у Анверс вратио у Земун па је београдска полиција у царинарници пронашла десет сандука пуних лимених кутија са угљем и опијумом.³⁵ Сходно важећем закону, Раде Гаћеша и његов син Богдан су кажњени симболичним новчаним казнама, док су Жан Маталон и Барух Коен само протерани из Југославије.³⁶

Због тако толерантног правосуђа браћа Анави су наставила да у својим кријумчарским пословима несметано пролазе кроз Југославију, углавном железницом. У септембру 1939. Исак Анави је боравио у Милану а италијански агенти су га том приликом пратили на захтев америчког сервиса у Паризу. Након обиласка транспортних и тесктилних предузећа, Анави је извршио куповину цакова од јуте и кренуо возом преко Трста, Постојне и Београда за Софију.³⁷ Браћа Анави су била уплетена и у кријумчарске послове браће Луза која су из Тел Авива долазила у Југославију, о чему је београдска полиција извештавала Централни обавештајни биро за наркотику у Каиру.³⁸

35 Да ствар буде компликованија, крајњи купац – Жан Маталон – већ је био дао предујам браћи Анави од 150.000 француских франака.

36 АЈ, 159–36–23/XI, саветник ПО МИП за КСД, 21. 10. 1938.

37 National Archives at College Park, Maryland (NACP), RG 59, Division of Far Eastern Affairs, „Name files of suspected narcotics traffickers, 1927–1942”, NND 903004, Entry 55 D 607, Box 1, ARC 2194829, A1 1487, NAI 6100607, Francis di Lucia, Treasury Representative to the Commissioner of Customs, Division of Investigations and Patrol, Treasury Department, 7 October 1939, Milan, „Report on Isaac Anavi”, 1–3.

38 NACP, RG 59, NAI 6100607, Central Narcotics Intelligence Bureau in Cairo to the US Supervising Treasury Attache in Paris, 15 May 1940; J. C. Clayton Rigby to Imperial Censorship of Palestine, translated letter „Anavis to Perez”. - У писму које је запленила палестинска цензорска служба, браћа Анави су познатом кријумчару Давиду Перезу из Тел Авива претила јер им је преко браће Луза платио дрогу фалсификованим чеком. Потом је београдска полиција маја 1939. известила Централни обавештајни

Вагон Ли, међународно предузеће за спаваћа кола

Постојећи Закон о опојним дрогама (1931) није био само благ, како је показао случај са земунском породицом Гаћеша, већ је и његова примена у пракси била ометана сукобима надлежности и нејасним тумачењем његових одредби. Тако су 1933. представници међународног предузећа за спаваћа кола и велике европске експресне возове *Вагон Ли* (*Compagnie Internationale des Wagons-Lits*) обавестили Министарство социјалне политике и народног здравља како су их у Турској контактирале особе заинтересоване да возом *Симплон-Оријент-Експрес* превезу извесну количину кодеина кроз Југославију а из управе Државних железница су одговорили да за то „нема никаквих законских препрека“. Мађарски лист *Аз Ест* је 10. децембра 1935. пренео вест о заплени 25 кг опијума сакривеног „у клозету прве класе брзог воза који је дошао из Суботице“. У мају 1936. секретаријат Друштва народа је представио посебан извештај о кријумчарењу опијума возовима који су преко Келебије саобраћали између Југославије и Мађарске.³⁹

Један од главних пунктова предузећа *Вагон Ли* на етапи између Истанбула и Париза био је у Београду. Локална штампа није била наклоњена београдској филијали ове фирме јер је у годинама велике незапослености запошљавала читаве породице руских емиграната уместо отпуштених југословенских држављана.⁴⁰ Поред тога, *Вагон Ли* је у својим вагон-ресторанима служио искључиво кријумчарена италијанска вина, док је своје магацине у Београду снабдевао намирницама из Грчке (шећер, маслине, поврће) уместо домаћим производима.⁴¹

биру за наркотику да је Јозеф Луза кренуо бродом из Александрије за Грчку на свом путу за Куманово. Желећи да се освете због фалсификованог чека, браћа Анави су претила да ће за почетак открити југословенској полицији све детаље пословања браће Луза у Македонији, те да ће у крајњој линији доћи у Александрију како би их лично казнили „јер такви људи не заслужују милост“.

39 Јовановић, „Илегални путеви“, 82.

40 „Зашто у компанији Вагон Ли нема места за наше поданике“, *Слободна реч*, бр. 60, 15. 7. 1936, 4. „Руске избеглице, који су, иако многи од њих страни држављани успели су да се понемештају и узму хлебац многим нашем хранитељу читаве породице... Њих има свугде. Њих има не само у државним и самоуправним надлештвима, па и у свима приватним предузећима. Где год се макнете спотаћићете се на по једнога Руса или Русињу“. О перцепцији руских емиграната у Београду: *Срби о Русији и Русима. Од Елизавете Петровне до Владимира Путина (1750–2010): Антологија*, приредио Мирослав Јовановић, (Београд: ИНИС, 2011), 491–497.

41 „Ради кога постоји Вагон Ли компанија“, *Слободна реч*, бр. 61, 29. 7. 1936, 4. „Какве онда ми имамо користи од једног таквог друштва, у коме су у већини запослени странци, које се снабдева страном робом и које запоставља, једном речи, интересе државе [у] којој развија своју делатност и од ње црпи знатне добити“.

Крајем 1937. амерички сервис у Паризу је скренуо пажњу београдској полицији на кријумчарску организацију Данила Томасовића, радника *Вагон Лија* који је са још неколико својих колега одржавао кријумчарску линију између Истанбула, Беча и Париза.⁴² У новембру је Максим Белић, агент београдске полиције задужен за откривање трговине наркотицима, уз помоћ доушника и бившег кријумчара Стамбуровског ухапсио двојицу извозника – Миленка Михаиловића и Лазара Крежића. Они су ухваћени са „две непране овчје вуне“ које је унајмљени кочијаш преузео на железничкој станици. Током саслушања су признали да су већ годину дана сарађивали са Данилом Томасовићем у чијој су кући прерађивали опијум „из жуте у белу базу“.⁴³ На основу извештаја бечке полиције утврђено је да је Томасовић сарађивао и са претходно поменутих перуанским конзулом Бакулом, са којим је одржавао шифровану кореспонденцију представљајући се као „Божа“, власник стоваришта „машина“, односно сандука опијума.⁴⁴

Нису само нижи службеници овог предузећа, попут Томасовића, учествовали у кријумчарењу. Посао се развио до те мере да се крајем 30-их на челу ове групе нашао и Петар Бркан, руководилац београдске експозитуре *Вагон Лија*. Поред њега, тој међународној кријумчарској организацији припадало је неколико њему потчињених службеника (Валентин Храстник, Бранко Дејановчанин, Антон Драшковић), као и неколико „багажиста“ *Вагон-Лија* у Пиреју (Спиридон Зињолис, Статис Фомасинис) предвођених грчким трговцем Леандером Константиносом Јангопулосом.

Двојица шефова ове групе, Бркан и Јангопулос су се упознали још 1932. у Цариграду, када су почели да кријумчаре опијате железницом у Париз. Главни Брканов курир и кријумчар био је његов службеник Валентин Храстник, који је од 1936. Јангопулосовим новцем куповао белу и жуту базу македонског опијума а само током 1938. пренели су око 30 кг дроге у Париз. „Багажиста“ *Вагон Лија* Зињолис је био задужен да Брканове опијумске пошиљке прослеђује из Београда до Атине. Поред Храст-

42 АЈ, 65–209–641, Стална комисија за опојне дроге, Извештај о 10. заседању одржаном 23–28. септембра 1938, 6–8.

43 АЈ, 159–36–23/XI, Одељење Јавне безбедности МУП-у, II, бр. 34089, 6. 12. 1937. - Истрага је показала да је Томасовић крајем октобра 1937. организовао пошиљку од пола тоне сировог опијума за извесног Рајмонда Јозефа у Марсеју. Македонски опијум је у Сталаћу препакиван у бурад са јабукама а потом на станици Устипрача код Горажда укрцаван у вагон за Марсеј. Томасовићеви сарадници који су ухапшени у земунском хотелу *Централ* признали су да су тако камуфлирани опијум слали не само за Француску већ и у Немачку. Упркос томе, кажњени су симболичним новчаним казнама.

44 АЈ, 159–36–23/XI, саветник ПО МИП за КСД, 24. 10. 1938.

ника, Бркан је ангажовао и столара београдске железничке радионице *Вагон Лија* Бранка Дејановчанина, који је у вагонима друге класе испод прозора правио тајне „нише“ за сакривање дроге. Током 1939. пословни договори и примопредаја дроге са купцима из Загреба обављани су у београдској кафани *Мостар*, а група је раскринкана у септембру након што је полиција пронашла 40 пакета дроге у кући Дејановчанина.⁴⁵

Чим су издржали симболичне затворске казне, чланови ове групе су поново ухваћени на делу а полиција је већ током јануара и фебруара 1940. запленила 20 кг опијум-базе намењене француским купцима. Према је у документацији Друштва народа ова организација фигурирала као „група око Бранка Дејановчанина“, поред старих актера на челу са Брканом и Јангопулосом, истрага је открила и њихове главне саучеснике у Паризу и Истанбулу – Петроса Негропонтиса и Роберта Толеда „Мочу“ из Париза, те Никоса Склариса, Нисима Таранта, као и Јосифа Раскина, једног од водећих светских кријумчара наркотика.⁴⁶

Прво југословенско транспортно а. д. Шенкер и Комп.

Захваљујући свом географском положају Београд је био и погодна тачка друмског саобраћаја која је везивала Европу са Левантом. Још током 20-их година међународно шпедитерско предузеће *Шенкер и Комп.* (Schenker&Co.)⁴⁷ бавило се шверцом сахарина из Беча у Краљевину СХС а помиње се и у извештају америчког тајног агента у Паризу о кријумчарењу опојних дрога из Београда за Хамбург. Наиме, београдска полиција је 1933. открила ланац илегалног транспорта опијата који је ишао

45 Оптужени су признали кривицу па су кажњени прилично благо – главни организатор Петар Бркан кажњен је са два месеца строгог затвора и 100.000 динара, док су се остали радници *Вагон Лија* позвали на чињеницу да су морали слушати наређења свога шефа (*Време*, 17. 12. 1939, 9).

46 Истрага је показала да је снабдевање дрогом са Балкана договорено 1937. у Паризу на састанку Роберта Толеда и Јангопулоса коме је присуствовао и Брканов службеник Храстник. За свега две године прошверцовано је 60 кг дроге преко Београда у Париз а Јангопулос је након хапшења у Ђевђелији разоткрио читаву организацију, укључујући и улогу Раскина, који је у то време одседао у истанбулском хотелу *Беч* (*Summary of illicit transactions and seizures reported to the Secretariat of the League of Nations between January 1st and March 31st, 1940*, League of Nations, Advisory Committee on Traffic in Opium and Other Dangerous Drugs, Geneva, April 1st 1940, 7–9, datum pristupa 4. 10. 2018, http://biblio-archiv.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-55-M-50-1940-XI_EN.pdf

47 Након Првог светског рата *Шенкер* се фокусирао на експресне испоруке, регионалну шпедицију, селидбе и сајамске услуге. Од 1931. *Шенкер* је у власништву немачких државних железница а исте године је предузеће обавило прве испоруке бродских контејнера (“The story behind DB Schenker”, datum pristupa 18. 10. 2018, <https://www.dbschenker.com/rs-en/about/history>).

из словеначке фабрике алкалоида у Храстнику, преко Београда до Хамбурга. У две хамбуршке фирме (*Швикер и Грубер*) шверцовани су морфин у коцкама и сирови опијум посредством *Шенкер и Комп.* која је пошиљке царинила и извозила као магнезит, суве шљиве и резервне машинске делове. Радници овог међународног предузећа са централом у Бечу били су разних националности, баш као и његови руководиоци: Еренфелд Марцел, Константин Пападопуло, Ото Вицман и Обрен Тасић.⁴⁸ Приликом успостављања паробродске линије из Сушака за Пиреј, Александрију, Хаифу и Индију, београдски лист *Балкан* је серијом антисемитских текстова оптуживао „јеврејско предузеће“ *Прво југословенско транспортно а. д. Шенкер и Комп.* да је агресивним лобирањем омогућило да овај велики посао добије једно немачко предузеће.⁴⁹

Неколико посредних извора указује на то да је и главна државна установа за откуп и извоз сировог опијума ПРИЗАД имала пословних веза са овим шпедитерским предузећем. Након контроверзног убиства генералног директора Призада Еда Марковића⁵⁰ средином децембра 1939. у листу *Народно благостање* објављене су две читуље: управе Призада и *Првог југословенског транспортног а. д. Шенкер и Комп.*⁵¹ Услуге *Шенкера* су користили и „самостални предузетници“ у послу са опијумом. Првих дана децембра 1937. кривична полиција Управе града Београда известила је о присуству чехословачког држављанина Мирослава Скриванека, пензионисаног рударског инжењера који се „веома много занимао питањем куповине опијума“. Полиција је овластила порттира хотела *Петроград*, у коме је овај одсео, да прати пакете које је размењивао са носачима. Пошто је током полицијског препада у хотелу заплешен сирови опијум, Скриванек је приведен у станицу, где је открио своју намеру да дрогу посредством *Шенкер и Комп.* пошаље у Мексико.⁵²

48 Јовановић, „Илегални путеви“, 82.

49 *Балкан*, бр. 334, 25. 6. 1938, 2.

50 У Марковића је пуцала полиција приликом претреса његове куће због наводног учешћа његове старије ћерке у студентским демонстрацијама. Његова млађа кћер је била убеђена да га је држава уклонила због његове житне и опијумске политике. Више о томе: Вида Е. Марковић, „Једно загонетно убиство“. *Књижевне новине*: бр. 776, 15. 5. 1989, 10–11; бр. 777, 1. 6. 1989, 12–13).

51 *Народно благостање*, бр. 51, 23. 12. 1939, 815.

52 АЈ, 159–36–23/XI, саветник ПО МИП за Сталну делегацију, пов. бр. 172, 1. 2. 1938. Скриванек је радио у Сењском руднику, у Мексику, Канади и на Куби а пензионисан је у њујоршкој фирми у којој се у време прохибиције бавио шверцом алкохола. Након што му је у септембру 1937. пријатељ Џони Јанчо из мексичког Веракруза затражио извесну количину опијума, Скриванек је у Скопљу купио 50 кг робе, замаскирао је балом хмеља и ангажовао фирму *Шенкер и Комп.* за транспорт.

Дипломатски, царински и монополски службеници

Погодности дипломатског пртљага користили су кријумчари широм света, попут перуанског отправника послова у Бечу Карлоса Фернандеза Бакуле. Према списку који је 1933. сачинио амерички Федерални биро за наркотику, међу 179 међународних кријумчара у Кини запажену улогу имао је извесни Е. Бечић, бивши српски дипломатски службеник који се након демисионирања прикључио *Југословенској фармацији*, преко које је кријумчарио европске парфеме и наркотику.⁵³

Фебруара 1937. у Београду је откривена међународна група на челу са трговцем Ђорђем Стојановићем која је илегално прерадила скоро три тоне македонског опијума у тајним радионицама на Гундулићевом венцу и Карабурми.⁵⁴ За транспорт дроге из Београда у Аустрију и Румунију било је задужено неколико чланова аргентинског посланства у Букурешту предвођених тамошњим првим секретаром др Едуардом Аргерићем. У кријумчарском тиму били су бечки трговац Херман Блауг и мађарски држављанин Едуард Немет, који су заједно са Аргерићем транспортовали прерађени опијум возом из Београда за Беч користећи се његовим дипломатским пртљагом. Примопредаја дроге и новца обављана је на београдском речном пристаништу и у хотелу на Авали.⁵⁵

Постоје индиције да су се и неки представници југословенске дипломатије бавили кријумчарењем наркотику. Након преписке представника америчког сервиса у Паризу Семјуела Брамера и америчког конзула у Загребу, у фокус пажње америчких агената дошао је др Анте Павелић Млађи, бивши југословенски конзул у Чикагу и Њујорку, који је 1938. као тадашњи секретар МИП-а боравио у Београду. Пошто су откљене несугласице око његовог идентитета,⁵⁶ амерички конзул у Загребу је поручио Брамеру да Павелић „има веома неповољну репутацију и моралне особине“, те је стога веома извесно да је у оквиру свог дипломатског пртљага преносио наркотику из Југославије у САД. Осим тога, док је боравио у Београду Павелић је често приватно путовао у Чикаго, где је живела родбина његове жене. Амерички службеници су били

53 Јовановић, „Илегални путеви“, 70.

54 Гундулићев венац је важио за „мртав крај“ па је зато био погодан за све врсте криминалних делатности. Карабурма је сматрана за „проклето место“ јер су у њој деценијама извршаване смртне казне, а тамо се налазила и кафилерија (Јовановић-Стојимировић, *н. д.*, 79–80).

55 Када су из аргентинског министарства иностраних послова саопштили Аргерићу да ће његова суспензија из службе трајати све до краја истраге, он је 5. јуна 1937. извршио самоубиство (Јовановић, „Илегални путеви“, 83–84).

56 Његов отац био је др Анте Павелић „Старији“, зубар и председник југословенског сената.

убеђени да је Павелић пословао са чикашким гангстером Џозефом Аветом⁵⁷ који је 1937. осуђен на 16 година затвора због шверца 40 фунти сировог опијума.⁵⁸

Осим сумњи на конзула Павелића, амерички агенти Вејт и Брамер су изражавали опште незадовољство југословенским конзуларним представништвима у Аустрији и Немачкој, која су се у неколико случајева „непримерено“ заузимала за своје држављане осуђене за шверц наркотика у тим земљама. Током своје три посете Београду почетком 1938. амерички агенти су разматрали моделе сарадње са југословенским властима захтевајући да лично учествују у истрагама и саслушањима ухапшених.⁵⁹ Договорено је да „амерички сервис“ у Паризу оствари комуникацију са Трећим политичким одељењем Министарства иностраних послова Југославије, са којим би одржавао кореспонденцију. Током ових посета Вејт и Брамер су приметили да је евидентан пораст удела Југословена у илегалној преради опијума, наводећи пример београдске банде Данила Томасовића и скопске фабрике алкалоида.⁶⁰ Под овим америчким притисцима Југославија је донела нови закон о опојним дрогама, али он није био пуно строжи од претходног, што је показао судски процес против Петра Бркана и неколико југословенских и грчких радника *Вагон Лија*.

С обзиром на то, кријумчарење је настављено несмањеним темпом а фабрика ухапшеног Огњановића је, након краткотрајне паузе, наставила са радом и основала картел прерађивача опијума са седиштем на Обилићевом венцу. У илегалну трговину опијатима почели су да се укључују представници различитих друштвених слојева. Током претреса стана Софије Петровић у Катанићевевој улици, полиција је пронашла 35 кутија сировог опијума у власништву њеног зета Драгана Игњатовића, иначе царинског посредника. Игњатовић је тврдио да је опијум добио

57 NACP, RG 59, Division of Far Eastern Affairs, „Name files of suspected narcotics traffickers, 1927–1942”, NND 903004, Entry 55 D 607, Box 1, ARC 2194829, A1 1487, NAI 6101109, Samuel Brumer, „Memorandum for the Supervising Treasury Attache”, 22 March 1938; John James Meily, American Consul in Zagreb to Samuel Brumer, US Treasury Representative in Paris, 21 February 1938; J. Homer Butler, Acting Supervising Attache to Commissioner of Customs, TD, 6 January 1938.

58 *The New York Times*, 23 July 1937, 38. - На овом примеру се могу упоредити случајеви кажњавања у Југославији.

59 Уместо тога, шеф београдске полиције Радомир Петровић је августа 1938. отишао у Париз како би реферисао о случају хапшења Софронија Огњановића које је имало и политичке импликације. Више о томе: Јовановић, „Скопска фабрика алкалоида“, 76–77).

60 AJ, 159–36–23/XI, шеф III политичког одсека МИП Краљевској сталној делегацији, 26. 2. 1938, 14. 5. 1938; Стална комисија за опојне дроге. Извештај о X заседању одржаном 23–28. септембра 1938, 6–7.

од Сергеја Ентеља (такође царинског службеника) и Михаила Стамбуровског ради слања на Далеки исток, а у оквиру контингента кутија са сардинама. Што је још важније, опијум су преко Стамбуровског купили 1933. од Радивоја Туцаковића, који је тада био шеф ЈУЗОП-а, опијумског одељења Призада. И у овом случају, постојећи закон о опојним дрогама показао се изузетно благим.⁶¹ Према извештају који су југословенске власти доставиле 4. марта 1940. Друштву народа, у Београду су због поседовања и намере да продају килограм хероина били ухапшени трговачки путник Адолф Вајнбергер, службеник Привилеговане аграрне банке Хинко Сајевећ и његова мајка Ела Јенић, домаћица.⁶² Блага казнена политика, индиферентно правосуђе, корупција и убрзано социјално раслојавање у Београду уочи Другог светског рата учинили су да илегална трговина опијатима захвати све више друштвених слојева, при чему су југословенски држављани преузимали водећу улогу у локалним испоставама међународних кријумчарских мрежа.

Закључак

Читав проблем кријумчарења опојних дрога од избијања Велике економске кризе саздан је на неколико нивоа транснационалног искуства. У најширем контексту појављује се Саветодавна опијумска комисија Друштва народа, настала као израз интернационализације проблема нетранспарентне производње и (и)легалне трговине опијатима. Интерпол, основан 1923. са седиштем у Бечу, институционализовао је сарадњу националних полиција а на нешто нижем нивоу деловао је амерички обавештајни сервис при Амбасади САД-а у Паризу, који се од 1935. бавио праћењем и пресецањем путева дроге према Северној Америци. Иако суштински национална, ова агенција је имала транснационално обележје с обзиром да је координисала сарадњу националних полиција широм Европе. За разлику од Интерпола, „амерички сервис“ је

61 АЈ, 159–36–23/ХI, саветник ПО МИП за КСД, 31. 5. 1938; Реферат полицијског комесара Драгољуба Стефановића, Одељење кривичне полиције Управе града Београда, III бр. 39507, 1. 10. 1937. - Стамбуровски је наводно затражио узорак од 22 кг „за свог пријатеља Шнејерсона у Харбину“, након чега би откупио читавих 50 тона! На ову изјаву „приватног чиновника Стамбуровског“ Туцаковић је узвратио како је он свом дугогодишњем познанику само нудио легалну трансакцију преко Призада. Према речима полицијског комесара, Туцаковићева одбрана је била „слаба и провидна“ па је 1. октобра 1937. кажњен са 15 дана затвора и 3.000 динара док су остали учесници кажњени само новчаним казнама до 5.000 динара.

62 *Summary of illicit transactions*, 18.

имао мање формалан наступ али је његов утицај на власти у Београду био подједнако ефикасан.

Важан елемент економских и културних трансфера у ери својеврсне глобализације била је саобраћајна експанзија, чији су главни експоненти у Београду били међународна транспортна предузећа *Вагон Ли* и *Шенкер и Комп.* За кратко време ове две компаније су постале железничке и друмске „кулисе“ илегалне трговине наркотицима од Истанбула до Париза иза којих је стасавала мрежа корумпираних кондуктера, „багажиста“ и железничара различитог етничког порекла. Размере профита довеле су до тога да се на челу ове кријумчарске организације крајем 30-их нађу и сами руководиоци атинске и београдске експозитуре *Вагон Лија*. На сличан начин одвијало се друштвено умрежавање посредством међународног транспортног предузећа *Шенкер и Комп.* чији су службеници у Бечу и Београду били држављани више европских земаља. Са друге стране, илегалним фабрикама дроге управљале су међународне дружине хемичара, лекара и индустријалаца уз упадљиво учешће „талентованих трговачких нација“.

У годинама светске економске кризе забележен је значајан прилив страних држављана у Београд, административни центар државе која је готово читаву годишњу продукцију сировог опијума извозила северноамеричкој фармацеутској индустрији. Као седиште државног откупног и извозног опијумског монопола, Београд је такође привлачио домаће и стране мешетаре и илегалне прерађиваче сировог опијума. Поред неколико мешовитих југословенских група које су кријумчариле дрогу у Аустрију и Немачку, у граду је деловао и огранак париске мреже Јосифа Раскина чији су сарадници припадали друштвено интегрисаним слојевима руске емиграције у Београду. Сарадња породице крајишких досељеника у Земуну са познатим кријумчарима из Софије показала је како се транснационална мрежа померала са истока ка северозападу, под утицајем измењених политичких околности у Бугарској.

Иако је београдска полиција била прилично ефикасна у откривању кријумчара, неадекватна казнена политика је подстицала домаће и стране криминалце да обим илегалних послова непрекидно шире. Учешће дипломатског особља и државних чиновника у кријумчарењу било је део таквог тренда, што је Београд довело у средиште пажње америчких служби за сузбијање шверца дроге у САД. Суочавање политички нестабилне, у основи патријархалне средине са наличјем европеизације и модерних појава одвијало се упоредо са појачаним унутрашњим и спољним миграцијама ка главном граду југословенске краљевине.

Извори и литература

Необјављени извори

- Архив Југославије. Фондови: Министарство трговине и индустрије Краљевине Југославије (65); Централна управа за трговински промет са иностранством (77); Стална делегација Краљевине Југославије при Друштву народа у Женеви 1927–1940, Деловодни протоколи (159); Министарство иностраних послова Краљевине Југославије (334).
- National Archives at College Park, Maryland. Record Group: General Records of the Department of State (59), Division of Far Eastern Affairs, "Name files of suspected narcotics traffickers, 1927–1942".

Електронски извори

- *Summary of illicit transactions and seizures reported to the Secretariat of the League of Nations between January 1st and March 31st, 1940.* League of Nations. Advisory Committee on Traffic in Opium and Other Dangerous Drugs, Geneva, April 1st 1940. Datum pristupa 4. 10. 2018. http://biblio-archiv.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-55-M-50-1940-XI_EN.pdf
- "The story behind DB Schenker". Datum pristupa 18. 10. 2018. <https://www.dbschenker.com/rs-en/about/history>

Литература

- *Almanah Kraljevine Jugoslavije*, sv. 5, 1937/38, 34–36.
- Block, Alan A. „European Drug Traffic and Traffickers between the Wars: The Policy of Suppression and its Consequences”. *Journal of Social History*, vol. 23/2 (Winter 1989), 323–327.
- Божовић, Бранислав. *Београд између два светска рата. Управа града Београда 1918–1941*. Београд: Историјски архив Београда, 1995.
- Вучетић-Младеновић, Радина. *Европа на Калемегдану. „Цвијета Зузорић“ и културни живот Београда 1918–1941*. Београд: ИНИС, 2003.
- Delini, Andreja. *Stanje farmacije u Srbiji između dva svetska rata*. Beograd: Srbolek, 1967.
- Gašić, Ranka. *Beograd u hodu ka Evropi. Kulturni uticaji Britanije i Nemačke na beogradsku elitu 1918–1941*. Beograd: ISI, 2005.
- Gerhard-Haupt, Heinz, Kocka, Jürgen. „Comparison and Beyond: Traditions, Scope, and Perspectives of Comparative History”. *Comparative and Transnational History. Central European Approaches and New Perspectives*. New York – Oxford: Berghahn Books, 2009.
- Gingeras, Ryan. *Heroin, Organized Crime, and the Making of Modern Turkey*. New York: Oxford University Press, 2014.
- Gleni, Miša. *Meknafija: kriminal bez granica*. Beograd: Samizdat B92, 2008.
- Jovanović, Vladan. „Jugoslavensko-američka opijumska suradnja 1929.–1941. godine”. *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 50, br. 1/2018, 35–65.

- Jovanović, Vladan. „Balkans in the spotlight: drug factories in Bulgaria 1932–1937“. *Balkanistic Forum*, vol. 2/2018, 75–88. Blagoevgrad, 2018.
- Јовановић, Владан. „Илегални путеви југословенског опијума између два светска рата“. *Годишњак за друштвену историју* 3/2016, 65–88.
- Јовановић, Владан. „Скопска фабрика алкалоида браће Огњановић 1936–1945“. *Токови историје* 2/2018, 67–88.
- Јовановић-Стојимировић, Милан. *Силуете старог Београда*. Београд: Просвета, 2008.
- Кнежев, Димитрије М. *Београд наше младости. Записи о Београду 1918–1941*. Чикаго, 1987.
- В. М. „Kokain, njegovi tragovi i njegove žrtve“. *Policija. Stručno-popularni list*, br. 7–8, april 1928, 319–322.
- Марковић, Вида Е. „Једно загонетно убиство“. *Књижевне новине*: бр. 776, 15. 5. 1989, 10–11; бр. 777, 1. 6. 1989, 12–13.
- Marković, Peđa J. *Beograd i Evropa 1918–1941. Evropski uticaji na proces modernizacije Beograda*. Beograd: Savremena administracija, 1992.
- Milovanović, Milovan M. „Statistika samoubistava u Beogradu od 1. 1. 1919. do 1. 1. 1929. god.“ *Policija. Stručno-popularni list*, br. 9–10, maj 1929, 422–423.
- Поповић, Бојана. *Мода у Београду 1918–1941*. Београд: Музеј примењене уметности, 2000.
- Scott McIlwain, Jeffrey. „Organized crime: A social network approach“. *Crime, Law & Social Change*, No. 32 (1999), 304–309.
- *Срби о Русији и Русима. Од Елизавете Петровне до Владимира Путина (1750–2010): Антологија*, приредио Мирослав Јовановић. Београд: ИНИС, 2011.

Фотографија на почетку рада:

Бењамин Анави, бугарски прерађивач и кријумчар дроге, главни сарадник земунске породице Гаћеша (NACP, RG 59, Division of Far Eastern Affairs, „Name files of suspected narcotics traffickers, 1927–1942“, NND 903004, Entry 55 D 607, Box 1, ARC 2194829, A1 1487).

Summary

VLADAN JOVANOVIĆ

Belgrade in an International Web of Opiate Smuggling 1931–1941

Abstract: In the work, the spreading of a transnational web of illegal production and transport of opiates from/across Belgrade to the USA, Central and Western Europe is shown through a variety of archival materials. Keeping in mind Belgrade's political, economic, and trafficking importance, as well as the city's social transformation in the years of the Great Depression and individual migrations, the main social actors in the web of smuggling which covered the Balkan territory until the end of the 1930s are reconstructed.

Key words: Belgrade, Kingdom of Yugoslavia, narcotic drugs, international crime, smuggling

The whole problem with smuggling opiate drugs since the outbreak of the Great Depression was built on several levels of transnational experience. The League of Nations' Advisory Committee on Traffic in Opium and Other Dangerous Drugs appears in the widest context, created as an expression of the internationalisation of the problem of non-transparent production and (il)legal trafficking of opiates. The Interpol, created in 1923 and based in Vienna, institutionalised the cooperation of national police, whereas the American intelligence service operated on a somewhat lower level within the USA Embassy in Paris, which dealt with monitoring and cutting off drug routes towards North America since 1935. Although essentially national, this agency had transnational marks, considering the fact that it coordinated cooperation of national police all across Europe. Unlike the Interpol, the „American service” had a less formal appearance, but its effect on the government in Belgrade was equally efficient.

An important element of economic and cultural transfers in the era of globalisation of its own kind was the traffic expansion whose main exponents in Belgrade were international transport enterprises Wagons Lits and Schenker & Co. In a short period of time, these two companies became railway and road „backdrops” of illegal commerce of narcotics from Istanbul to Paris, behind which a web of corrupt conductors, „bagagistes”, and rail workers of different ethnic origin strengthened. The extents of the profit led to the

heads of the Athens and Belgrade branches of Wagons Lits becoming heads of this smuggling organisation towards the end of the 1930s. Social networking through the international transport company Schenker & Co. whose associates in Vienna and Belgrade were citizens of several European countries happened in a similar way. On the other hand, international chemists, doctors, and industrials associations, with the noticeable participation of „talented commerce nations” conducted the work of illegal drug factories.

In the years of the Great Depression, a significant income of foreign citizens in Belgrade was noted, the administrative centre of the country which exported most of its yearly production of raw opium to the North American pharmaceutical industry. As the base of the state purchase and export opium monopole, Belgrade also attracted domestic and foreign sellers and illegal processors of raw opium. Aside from several mixed Yugoslav groups which smuggled drugs to Austria and Germany, a part of the Joseph Ruskin Parisian web also operated in the city, whose associates belonged to the socially integrated layers of the Russian emigration in Belgrade. The cooperation of the family of Krajina immigrants in Zemun with famous smugglers from Sofia, showed how the transnational web moved from east to north-west, under the influence of the changed political circumstances in Bulgaria.

Although the Belgrade police was quite effective in finding out smugglers, inadequate punishment policies encouraged domestic and foreign criminals to constantly widen the field of illegal work. The participation of diplomatic staff and state clerks in smuggling was part of such a trend, which led Belgrade to the centre of attention of the American services for control of drug smuggling into the USA. The confrontation of the politically unstable, basically patriarchal environment with the face of Europeanisation and modern phenomena happened parallel to the strengthening of inner and outer migrations towards the capital city in the Yugoslav Kingdom.